

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

Stjärnornas krig

Om astrologin som grepp i Stiernhielms Discursus astropoeticus

AV LINUS LJUNGSTRÖM

Georg Stiernhielm (1598–1672) har framför allt gjort avtryck i den svenska litteraturhistorien som den första stora diktaren som skrev på svenska. På så sätt har han närmast intagit rollen av en svensk Dante eller Chaucer. Detta anseende vilar i huvudsak på *Hercules* (1658), ett diktverk som han hade arbetat med av och till under mer än tio års tid.¹ Nästan omedelbart efter publiceringen av denna, hans mest berömda, dikt författar han emellertid sitt omfångsmässigt längsta poetiska verk, vars titel i sin helhet lyder: *Discursus astropoeticus Mixtus et Comicus / Seu / Relationes et Revelationes / Sijderæ / de / Phenomenis Cælestibus et Consultatione Deorum / ex / Historia Astronomica utriusque mobilis et aspectuum variorum / veris in terra effectibus observavit et descripsit / Gratius Major Micropolita / permittente / Severino Jocosus Astro-poeta / et utriusque Hilaritus Candidato / Benevolo talium Lectori / Anno / quo dicunt / Astris Faventibus Estote Hilares / Antea Factum Emergit Hodie* (ca 1658, hädanefter *Discursus astropoeticus*).² Detta märkliga, makaroniska verk framställer i dialogisk form olika mytologiska väsen och gudar eller stjärnbilder vilka allegoriskt och parodiskt beskriver det europeiska 1600-talets närmast dagsaktuella politiska skeenden i samband med det dansksvenska kriget under vintern och våren 1657–1658, för eftervärlden ihågkommet som Tåget över Stora Bält. Samtidigt tycks verket utgöra en drift med astrologin. Trots att *Discursus astropoeticus* har utgjort en mindre känd del av Stiernhielms diktning hör verket inte desto mindre till Stiernhielms mest fascinerande alster. Kurt Johannesson har beskrivit det som ”ett unikum i svensk 1600-talslitteratur” och Bernt Olsson menar att det är ”helt enastående i sitt gränslösa utnyttjande av språkets alla resurser”.³

Vad gäller betydelsen av de astronomiska bilderna har Bernt Olsson avfärdat dem som en lek:

Det hela är en astronomisk förklädnad för politiska förhållanden, intet mer. Det vore fåfängt att försöka läsa ut en djup mening ur diktens bruk av astronomiska element. Det är blott en lek. Det har roat Stiernhielm att visa de politiska storheterna i roller hämtade från mytologi och astronomi, men någon förståelse av dikten väsentlig tanke ligger inte därbakom.⁴

Bakom detta avfärdande ligger dock en bristfällig förståelse för hur konsekvent Stiernhielm har genomfört det här greppet. Stiernhielms sammanställning av stjärnbilder vid sidan av rent mytologiska figurer kan ha bidragit till att Olsson inte räknar ett flertal stjärnkonstellationer som sådana, exempelvis Argonavis och Columba Noachi (mer om dessa stjärnbilder nedan).⁵ Kanske beror feltolkningen här främst på att Olsson har tittat på stjärnbilderna på den norra stjärnhimlen medan Stiernhielm faktisk har hämtat konstellationerna från båda himlasfärerna.

Syftet med den här artikeln är att utforska hur den astronomisk-astrologiska motivfären har använts som litterärt material. Vidare vill jag undersöka vilken funktion denna motivsfär fyller, och hur man kan förstå den ambivalenta hållningen till astrologin som anas i detta mångtydiga verk.

Discursus astropoeticus

Discursus astropoeticus består av totalt 798 verser, och är liksom *Hercules* i huvudsak författad på orimmad hexameter. Men metriken åsido framstår *Discursus astropoeticus* närmast som en inverterad *Hercules* (och inte bara vad gäller längden på titeln.) Mot den decennielånga tillkomsten av *Hercules* står *Discursus astropoeticus* mycket snabba tillblivelse. *Hercules* utgör en adelspegel som behandlar de samtida dygderna och värdena i en tidlös allegorisk gestalt. *Discursus astropoeticus* är däremot en satirisk gestaltning av högst konkreta och tidsligt fasta skeenden där de allegoriska figurerna snarare framstår som en utklädnad. Mest iögonfallande ter sig dock skillnaden mellan verken i den språkliga behandlingen: medan *Hercules* sprang ur 1640-talets språkpuristiska strävanden, bland annat med syftet att visa hur svenskan kunde lämpa sig som konstspråk i konkurrens med andra språk, är *Discursus astropoeticus* ett makaroniskt verk som blandar inte bara svenska och latin, utan även innehåller inslag på tyska, holländska, 'danska' och '(estnisk)finska'.⁶ Stilmässigt skiljer sig *Discursus astropoeticus*, med beskrivningen *mixtus et comicus*, 'blandat och humoristiskt', från det huvudsakligen allvarligt stämde *Hercules* med sina dygdemotiv. Också litteraturhistoriskt har de två verken gått olika öden till mötes då *Discursus astropoeticus* har lämnat ett mycket litet avtryck. Den svåra språkliga hybridformen kan förstås sägas vara en av anledningarna till detta. En annan faktor som har spelat in är att verket aldrig trycktes utan uteslutande cirkulerade i handskriftsformat med en föreslagen kulmination kring 1665.⁷ I dag finns det ett tjugotal bevarade avskrifter.⁸

Trots omfattningen och det konstmässiga utförandet medtogs *Discursus astropoeticus* inte i urvalet till *Musæ Suethizantes*, *Thet är Sång-Gudinnor*, *Nu först lärande Dichta och Spela på Swenska* (1668, hädanefter *Musæ Suethizantes*). Titeln till trots innehåller den inte bara poesi på svenska utan även två dikter på tyska respektive latin.

Det har anförts att de politiska omvälvningarna kort efter diktens tillblivelse snabbt gjorde dikten inaktuell: genom Karl X Gustafs andra danska krig bröts, redan efter några månader, den eviga fred mellan Sverige och Danmark som *Discursus astropoeticus* mynnar ut i.⁹ Detta kanske förklarar varför dikten inte trycktes omgående, utan endast kom att spridas via handskrifter. Men verkets korta aktualitet förklarar inte varför det inte kunde ingå i *Muse Suethizantes* tio år senare. Hovballetterna och upptågen, som vid sidan av *Hercules* intar det största utrymmet i samlingsverket måste ju ha förefallit lika daterade med sina hyllningar till den tidigare drottningen, Kristina.

Vid ett första påseende liknar *Discursus astropoeticus* Stiernhielms svenskspråkiga baletter (*Then fångne Cupido*, *Freds Afl* och *Parnassus Triumphans*) genom den teatrala framställningen med mytologiska gestalter som för handlingen framåt genom olika inträden, dialoger och monologer. Det är tydligt att erfarenheterna från arbetet med baletterna har följt med in i detta verk.¹⁰ *Discursus astropoeticus* är dock inte en balett av flera anledningar: den var inte skriven som en ackompanjerande text till en dansbal vid hovet, och verkets komiska stil svär emot den mer högstämda balettgenren. Baletterna skrevs dessutom utifrån ett givet titeltema och oftast som en löst bunden översättning av en, vanligtvis, fransk originaltext. Det här makaroniska verket är däremot en skapelse helt igenom koncipierad av dess författare och uttrycker en i författarskapet osedvanlig originalitet vad gäller stoffet.

Erfarenheterna från arbetet med hovballetterna yttrar sig emellertid på ytterligare ett vis som förtjänar att utvecklas. I hovballetterna framställdes diverse mytologiska figurer och allegoriska personifikationer vilka hovets medlemmar iklädde sig. Exempelvis framträdde drottning Kristina själv som jaktgudinnan Diana i *Then fångne Cupido*, och precis som när Ludvig XIV, solkungen, framträdde i rollen som Apollon eller Kung Sol, utgjorde den spelade rollen en allegorisk förstärkning av den skådespelande monarkens egenskaper. Det är ingen slump att den ogifta drottningen uppträdde som kyskhetens gudinna som snärjer Cupido, Kärleken. Men medan denna dubbelexponering uppnår sin effekt i baletterna genom att drottning Kristina själv framträder i rollen som Diana har de här överlagringarna mellan verkliga personer och allegoriska personifikationer för *Discursus astropoeticus* del skrivits in i själva verket. Här framställs de mytologiska och allegoriska personerna såsom varande den europeiska samtiden. Satyrer, fauner och nymfer spelar allmogens roll, gudarna norra Europas härskare: Mars Toticus som är ett anagram för Mars Goticus ('den gotiske Mars') är Karl X Gustaf, Neptunus de Näsaldia (= Säländia, 'Själland') är Danmarks kung Fredrik III och så vidare. Vid sidan av de mytologiska gestalterna förekommer, delvis överlappande, de astronomiska gestalterna som föreställer antingen länder eller härskare.

Discursus astropoeticus är indelat i tretton nummerade avsnitt som eventuellt inte är ursprungliga.¹¹ "Discursus I" inleds med att Mercurius eldar upp de danska skogsvä-

sendena med nyheten om att Mars har motgångar i kriget med Arctophylax de Noplia, det vill säga kungen Johan II av Polen, och att nu är tiden den rätta för att anfälla Sverige eller som det kallas i verket Corona Borealis ('Norra kronan'). Satyrus de Naskia (Skåne) försöker få med sig de andra gränslandskapen, men Faunus de Lanhaldia (Halland) är tveksam. Oreades de Genovia, bergnymfen från Norge, är helt emot. Det är endast Sylvanus de Klebingia (Blekinge) som redan står beredd. Neptunus de Näsalia håller ett självsäkert tal från sin förment trygga plats i böljorna. Nereides Danaldicæ, havsnymferna från Lolland, visar underdånigt Neptunus sin vördnad, medan Dryades de Tivia, trädnymferna från Jylland, försöker få Neptunus att avstå från krig. Ett tillmäle från den skånske satyren får Ceres Rödesmannica et Rosotogica (Södermanland och Östergötland) liksom Pan Alsmadicus (Småland) att ryta ifrån. En häftig ordväxling mellan Skånesatyren och de svenska landskapen utspelar sig. Här uppträder förutom de redan nämnda, även Hercules Cardelalius (Dalarna), Vulcanus Svenamicus (Västmanland) och Arachne Gestvotica (Västergötland). I slutet av det första samtalet framträder Pallas Bussaliensis (Uppsala) som på rent latin uppmanar de svenska landskapen att inte låta sig provoceras av skåningarna, men blir själv provocerad och utdelar krigets första slag mot Satyrus de Naskia:

PALLAS HASTA DEPELLIT SATYRUM
CONVITIANTEM

Naske, ta den och naska dig hän, ta insuper den, den,
Eller hur smaka dig den? Kanske som smöria latina?¹²

(*Discursus astropoetica*, v. 165f.)

Det kan vara värt att notera att den lärda Pallas är den enda som utövar fysiskt våld i ett verk som annars framställer ett rent ordkrig.

”Discursus II” består endast av en kortare monolog hållen av Pan Alsmadicus, i vilken han okvädar Danmark och de danska landskapen. Han påminner om de förluster som danska anfallskrig tidigare har resulterat i och avslutar med en motståndsupplåtelse riktad till sig själv:

Sätt friskt an som en man, min Pan, lätt pannorna blöda!
Omnia tempus habent, än tror iag detta får ända.¹³

(*Discursus astropoeticus*, v. 182f.)

”Discursus III” förflyttar handlingen österut. Bootes de Susria (Ryssland) uppmunttrar Neptunus krigsföretag och lovar att Ryssland skall bistå Danmark om danskarna anfäller Sverige. Cepheus de Lanfidia (Finland) hör emellertid Bootes tal och skymfar denne så pass att han, svårt förödmjukad, återvänder hem för att ”giöra färgade piskor i Nougård” (*Discursus astropoeticus*, v. 298f.)

I ”Discursus IV” samtalar Arctophylax de Nolopia med sina jesuitiska rådgivare, Cadmus och, under sitt eget namn, Lojola (Ignatius de Loyola), jesuitordens grundare. Arctophylax uppmanar Draken (den katolska kyrkan) och alla polacker att resa sig. Han ber sedan Cadmus om råd. Denne svarar att man i stället för draksådd (*pun intended*) bör så ogräs och vänder sig, i sin tur, till Lojola. Lojola svarar att de med list och svek skall förmå svenskarna att kriga närmare sitt eget territorium för att därmed skydda Polen. De landsflyktiga muserna dyker med ens upp och går i polemik med Lojola som de menar förråder danskarna. De spår vidare att krigets frön bara kommer att förvandlas till svenskarnas veteskörd.

”Discursus V” inleds på nytt av Mercurius som berättar för Proteus von Grubensbrand, Fredrik Vilhelm I av Brandenburg, att Neptunus förbereder krig mot Mars. Proteus vill dock inte välja sida, varpå muserna varnar honom att hans neutralitet kommer att leda till hans undergång. Proteus tar illa vid sig och yttrar tillmälen åt muserna: ”Du fantast Schulffuchz” (’Din fantastiske skolfux’, *Discursus astro poeticus*, v. 265) och försvarar sin fogliga neutralitet.

”Discursus VI” framställer hur Triton, Neptunus härförare, försöker elda upp jutarna som tvekar inför åsynen av den svenska hären och känner sig förledda av Lojola.

I ”Discursus VII” håller Mars en monolog i vilken han hyllar sina soldater.

”Discursus VIII” skildrar hur Neptunus efter inledande förluster i kriget vänder sig till sina olika domäner. Vad siar dessa skogsvarelser om vädret? Han anklagar Sverige och vintern för att vara i maskopi med varandra, men Satyren spår en mild vinter, och även om tecknen skulle slå fel ber han Neptunus att vara lugn eftersom Oceanus inte kan isläggas. Sylvanus bekräftar Satyrus förutsägelse, men Neptunus tvivlar: satyren är en snasker och snask är kanske också hans spådomar. Satyren försöker på nytt att lugna Neptunus; han vilar trygg på Själland.

”Discursus IX” lyfter skildringen från den jordnära europeiska kontinenten till de planetära himlasfärerna. Den boreiske Saturnus förklarar för Mars att spåmännen har fel, att kölden visst skall bilda en bro över till Danmark och att den skall vara ända tills Skåne blir svenskt. Mars svarar att så länge de superlunariska himmelsinväanarna är trogna varandra kommer de att vara obesegrade. Saturnus lovar i sin tur Mars sin trohet. Jupiter som bevittnar pakten mellan Saturnus och Mars säger till solen (Sol) att denne skall bege sig till Nilens land för att inte visa sig bevågen satyrerna. Solen bifaller Jupiters önskan, och Jupiter vänder sig sedan till Venus för att be även henne att dra sig undan. Venus beklagar kölden och säger sig vilja försvinna med solen, men lovar att hon skall återkomma till våren tillsammans med sin lille Cupido.

I ”Discursus X” framställs hur den alltmer desperate Neptunus försöker förmå Argonavis (Generalstaterna, dvs. Nederländerna) att bistå honom sedan norrmännen har visat sig ovilliga att göra något, jutarna redan är besegrade och satyrerna endast irrar

omkring. Hunger råder och pengar saknas. Rädd för att behöva skriva under ännu ett oförmånligt fredsavtal ropar han efter Argonavis hjälp. Argonavis undrar på vilket sätt han skulle kunna hjälpa till så länge det är vinter. Han lovar att komma till undsättning så fort våren anländer, men Neptunus vädjar om skyndsammare bistånd, och såsom hans enda hopp lovar han Argonavis tullfrihet i utbyte. Argonavis föraktar inte erbjudandet, men undrar än en gång hur han skall kunna hjälpa till. Neptunus sjunker allt längre ned i förtvivlan och i ett sista försök går han över till att tala nederländska, till och med beredd att skänka bort sitt land: ”Jch geb ghy min landt” (*Discursus astropoeticus*, v. 474). Till slut tröttnar Argonavis och lämnar den upprörde Neptunus.

”Discursus XI” tar omedelbart vid där den förra dialogen slutar. Mercurius avbryter Neptunus och meddelar honom att Mars har anlant. Neptunus vänder sig då till sin härförare Triton och ber honom att blåsa i sitt horn. Triton framställer en onomatopoetisk appell:

TRITON

Hem, Satyri, tra ra ra, Dryades, tra ra, numina montis!

Hem, Fauni Sylvæaque lares, tra ra ra, tra ra trant trant

Pergite, trant ta ra tan, tar tusende defle wid Nesland!

Löb, far, flyg, ren, skiut, stick, hugg, bren, löb, taratantan!¹⁴

(*Discursus astropoeticus*, v. 509–512.)

Mercurius varnar Neptunus: han är inte längre säker i böljorna och bör fly medan han kan. Bellerophon, den danske överlöparen Corfitz Ulfeldt, framträder och undrar vad Neptunus tänker göra. Neptunus ber om fred. Han förklarar hur han eggades till krig av Polen och hur han ville få tillbaka de danska länderna och hur alla riket lovade att bistå honom. Bellerophon försöker övertyga Neptunus om att det hade varit bättre om han i stället hade förenat sig med Mars mot kättarna, det vill säga katolikerna.

I ”Discursus XII” dyker olika spåmän upp och profeterar om de händelser som nu har ägt rum. Två augurer från *Iliaden*, Talthybius och Calchas, spår i offerdjur och önskar fred och harmoni mellan grannländerna. Ptolomæus (Ptolemaios) framställer de skildrade skeendena i en allegorisk form med hjälp av zodiakens bilder. Avsnittet slutar med att den ptolomæiske översättaren Camerarius uppbered den förres profetia än mer krystat än denne och på tyska.

Det sista avsnittet, ”Discursus XIII” framställer fixstjärnornas samtal och fredsförande. Avsnittet inleds med att den ständige nyhetsförmedlaren Mercurius berättar om den eviga freden mellan Mars och Neptunus som nu har inträtt. Lyra Angelica (Den engelska lyran) hyllar den himmelska harmonin. Delphin de Lallgia (Den galiska delfinen), dvs. Frankrike, lovprisar musiken och Mars och uppmanar de europeiska fienderna att ge upp sina försök att besegra Norra kronan. Argonauta instämmer

motvilligt. Den rike Pluto de Pinhasia (Spanien) beklagar att fred råder mellan de två lutherska länderna. Påven, i form av den trehövdade Cerberus de Atilia (Italien) är av samma mening och menar att freden underminerar den katolska världen. Ett flertal andra stjärnbilder (Serpentarius Angve Incinctus, Aquia, Sagitta, Andromede, Coma Berenices, Canis Major, Canis Minor) uttalar sin mening om och farhåga kring Mars seger och freden. Columba Noachi (Noaks duva) förkunnar den eviga freden och uppmanar skogsväsendena att se till sin nye herre.

Apollo påminner om att Skåne redan hade varit svenskt under Magnus Erikssons tid. Ceres ber bönderna göra hackor av svärden. Mars förtydligar att inte alla svärd kan omdanas förrän alla fiender har besegrats. Inte desto mindre meddelar Minerva att hon skall omforma sin stridslans till en slända, och Pan berättar han skall bli boskapsherde på nytt. Vulcanus skall omdana sköldar och hjälmar till grytor och kittlar. Ganymedes ber om att vin skall hällas upp. Crater (Bägaren) skall slå i ”mölska” i bägaren och inte vin, och ifrågasätter Ganymedes. Mars manar än en gång till vaksamhet och säger att man inte skall låta freden slöa sinnena. Mercurius avslutar dikten genom att förklara att stjärnorna går ned, men att författaren har talat mycket sant i sina diktade verser.

Stjärnorna i själva verket

De olika gestalterna i *Discursus astropoeticus* består av antika mytiska, liksom astronomisk-astrologiska figurer och väsen, samt ett fåtal historiska personer som framträder under sina egna namn: grundaren av jesuitorden Ignatius de Loyola (1491–1556), den grekiske astronomen Ptolemaios (ca 90–170) och dennes tyske översättare Joachim Camerarius (1500–1574). Samtliga vid tiden kända himlakroppar, förutom månen, förekommer: Mercurius, Mars, Saturnus, Jupiter, Venus, liksom solen. Även Ganymedes, en av de fyra månar som Galileo Galilei upptäckte kring Jupiter 1610 och som namngavs av Simon Marius, skulle kunna räknas hit.¹⁵ (Däremot skall inte Neptunus eller Pluto falla under den här kategorin, eftersom planeten och dvärgplaneten som bär havsgudens och underjordens guds namn inte upptäcktes förrän 1846 respektive 1930.) En mängd stjärnkonstellationer har hämtats från både norra och södra himlasfären: Hercules, Bootes (Björnvaktaren), Cepheus, Arctophylax (Björnvaktaren), Argo Navis (Skeppet Argo), Lyra (Lyran), Delphin (Delfinen), Serpentarius (Ormbäraren), Aquila (Örnen), Sagitta (Pilen), Andromede (Andromeda), Coma Berenices (Berenices hår), Canis Minor (Lilla hund), Canis Major (Stora hund), Lepus (Haren), Columba (Duvan), Crater (Bägaren) och Corvus (Korpen).

Såväl i dag som på 1600-talet har den största delen av stjärnkonstellationerna hämtats från Ptolemaios stjärnkatalog ur verket *Almagest* (ca 140). I katalogen listar han 48

olika stjärnbilder, varav 47 fortfarande ingår bland de 88 stjärnbilder som Internationella Astronomiska Unionen (IAU) erkänner.¹⁶ Den enda av Ptolemaios stjärnbilder som inte ingår bland de moderna stjärnbilderna är Argo Navis. Den franske astronomen Nicolas Louis de Lacaille delade 1763 upp den otypliga stjärnbilden i de mindre konstellationerna Vela (Seglet), Puppis (Akterskeppet) och Carina (Kölen).¹⁷

Huvuddelen av de asterismer som Stiernhielm nämner härrör från Ptolemaios stjärnkatalog. Endast Coma Berenices och Columba Noachi återfinns på andra håll. Coma Berenices är visserligen en antik stjärnbild, men den spåras i stället till den grekiske astronomen Geminus från Rhodos verk *Εισαγωγή εις τὰ Φαινόμενα* (*Introduktion till fenomenen*, 100-talet).¹⁸

Stjärnbilden Columba Noachi har av Olsson inte tolkats som en stjärnbild, utan setts som en rent allegorisk figur för freden. Men faktum är att stjärnbilden Columba (Duvan, i närheten av Stora hund) ursprungligen kallades just Columba Noachi av dess beskrivare, den nederländske astronomen Petrus Plancius (1552–1622).¹⁹

Bland konstellationerna som Stiernhielm använder noterar Olsson att Rysslands och Polens kungar framställs genom samma asterism: ”Bootes, Björnvaktaren som representant för Ryssland, har väl föranletts av den gamla association som ligger i talet om ’den ryska björnen’. Egendomligt blir det då, att även Polen representeras av denna stjärnbild, men under namnet Arctophylax.”²⁰ Båda namnen har förekommit sedan antik tid, men medan Arctophylax betyder just ’Björnvaktaren’ på grekiska, är Bootes latin och betyder ’Oxdrivaren’. Det är alltså inte uppenbart att tropen med ’den ryska björnen’ skulle ha varit Stiernhielm för handen eftersom det är Polen som benämns Björnvaktaren; Ursa Major (Stora björn) hade ju dessutom legat närmare till hands för den associationen. Johannesson tolkar de två benämningarna utifrån en mer lågkockmisk vinkel: ”Ryssland däremot är den simple, vidskeplige och late Oxdrivaren, Bootes. Polen är tydligen av samma skrot och korn, eftersom det uppträder som Björnvaktaren, Arctophylax, vilket för tanken till simpla marknadsgycklare och barbariska var-elser.”²¹ Den gemensamma asterismen tycks i vart fall indikera att betydelsepotentialen hos konstellationernas olika betecknade gestalter har varit viktigare än att troget återge en litterär stjärnhimmel.

Per Europam ad astra

Fascinationen för stjärnhimlen har följt människan i alla tider och ständigt retat den mänskliga fantasin. Ur det slumpmässiga myllret av stjärnor på himlavalvet har vi urskilt olika mönster och sökt efter en mening. Men att i ett konkret fenomen se ett tecken på något annat är grunden också för språket. Orden bildar meningsfyllda sats-er genom att de förs in i ett syntaktiskt mönster. På samma sätt får stjärnorna en inne-

börd genom att placeras in i olika konstellationer. Innebörden i dessa funna mönster uppfattades länge som avsiktlig, och för att noggrannare kunna tolka dessa mönster sökte man att bättre förstå stjärnhimlens rörelser och tecken. Redan i mesopotamiska kilskriftstavor går det att finna försök att kodifiera stjärnorna. Från 500-talet f. Kr. härstammar zodiakens tolv tecken. Först i modern tid har beskrivningen av stjärnhimlen och läran om stjärnornas innebörd – astronomi och astrologi – skilts åt som naturvetenskap respektive pseudovetenskap. Men ännu in i tidig modern tid var dessa begrepp utbytbara, och båda inriktningarna betraktades som delar av en enda vetenskap. På 100-talet e. Kr. beskrev Ptolemaios i *Tetrabiblos* hur astronomin vilade på två pelare: den första mätte stjärnornas och planeternas positioner och rörelser och den andra beskrev dess effekter på jorden och dess invånare.

Johannesson har påpekat att konstens ”främsta uppgift” under 1600-talet ”var att påvisa och avslöja en inre överensstämmelse mellan den individuella verklighet man hade för ögonen och en tidlös, universell etisk ordning.”²² Bakom denna tanke anas den astrologiska föreställningen om makrokosmos, världsalltet, och mikrokosmos, människan, där världsalltet har beskrivits som en ’himmelsk spegel’ för människan.²³ Och Johannesson fortsätter: ”1600-talets människor var överlag starkt påverkade av astrologiska föreställningar. Det var framför allt i himlakropparnas rörelser man sökte bekräftelse på att en gudomlig harmoni härskade i skapelsen, i naturen såväl som i det politiska livet.”²⁴

Bernt Olsson har liknat skeendena i *Discursus astro poeticus* vid ”ringarna på ett vatten, där en sten kastats”.²⁵ Så föreställer han sig hur skildringen rör sig från gränstviserna mellan de danska och svenska landskapen till maktspelet mellan Europas stormakter. Men handlingen rör sig inte bara geografiskt i vågrät riktning från det perifera Norden ut över Europa; blandningen av mytologiska väsen och stjärnbilderna skapar även en lodrät riktning från den sublunariska världen till den superlunariska, från jorden till fixstjärnorna. Motivkretsarna hos Stiernhielm skapar därmed en intrikat tredimensionalitet. De historiska skeenden som rapporteras sätts i relation inte bara till den antika mytologins bildkrets utan även till den bitvis överlappande astronomisk-astrologiska ikonografin. Detta öppnar upp för ett mångstämmigt betydelseregister som Stiernhielm utnyttjar med en ekvilibristisk briljans.

Den ambivalenta hållningen till astrologin

I den tidigare forskningen har Stiernhielms förhållande till astrologin blivit föremål för diskussion. Med avseende på *Discursus astro poeticus* sammanfattar Johannesson denna ambivalens enligt följande:

Som vi tidigare sett var Stiernhielm ända från sin ungdom djupt engagerad i astrologisk spekulaton. Men i *Discursus astro-poeticus* uppvisar han en påfallande ambivalent attityd till astrologin. Å ena sidan fäster han tydligt avseende vid den kometa, som hade visat sig 1658 och av många samtida och Karl X Gustaf själv ansågs ha ett samband med vårens krigshändelser. Å den andra är mycket i dikten en ren drift med astrologin.

Den senare kan förklaras med den högkonjunktur astrologerna fick under Karl X Gustafs korta men händelserika regering, då de tävlade om att förutspå honom nya segerrika fälttåg för varje nytt år. Det är ovisst hur mycket kungen var övertygad om pålitligheten i dessa prognostica. Han insåg i alla fall deras propagandavärde, belönade astrologerna rikligt och såg till att deras verk översattes, tryckets och spreds över Europa. Möjligen tillåter sig Stiernhielm att på detta sätt skämta med sin höge herres allians med astrologerna.

Samtidigt började Stiernhielm vid denna tid av allt att döma inta en mer kritisk hållning gentemot den traditionella astrologin. I hans naturfilosofiska utkast betecknas föreställningen om planeternas andliga och moraliska egenskaper som 'phantasmata ... & mera vanissimorum hominum figmenta', dvs. rena fantasifoster. Det var på själens och inte naturens himmel som dessa planeter kretsade i gestalt av människans olika passioner. Det är möjligt att denna nya syn på astrologin ligger bakom det respektlösa sätt på vilket Stiernhielm handskas med stjärnbilder och planeter i *Discursus astro-poeticus* [*sic!*], även om de naturfilosofiska fragmenten om dessa frågor synes härröra sig först från början av 1660-talet.

Å andra sidan förlänar det astrologiska maskineriet trots all komik Karl X Gustaf rollen som den universella rättsordningens främste försvarare i en politisk värld av idel ondska, svaghet eller opportunism. Det gudomliga i hans mission understrykes av det sätt på vilket hela naturen ställer sig på hans sida och möjliggör hans mirakulösa marsch över Stora Bält.²⁶

Vad gäller den ambivalenta hållningen till astrologi i *Discursus astro-poeticus* är det mindre uppseendeväckande än man först kan tänka. Även mer uttryckligt försvurna astrologer riktade samtidigt ofta kritik mot astrologin som sådan, och denna kritik var en del av en reformering av astrologin inifrån. Den aristoteliska kosmologin som hade varit förhärskande under medeltiden utmanades under renässansen när grekiska lärde flydde till Italien i samband med Konstantinopels fall 1453 och förde med sig antika texter. Detta ledde till ett förnyat intresse för Platons och särskilt nyplatonikernas kosmologi. I Thomas av Aquinos aristoteliska kosmologi erkändes visserligen de himmelska kropparnas påverkan på fysiska kroppar, men Aquino förnekade deras påverkan på själen. Genom nyplatonismen öppnades möjligheten att återigen tänka sig stjärnornas inflytande också på själen. I sin beskrivning av den västerländska astrologins historia föreslår Nicholas Campion att denna reformering av astrologin sammanföll med renässanshumanismens uppkomst: "The restoration of the direct connection between the soul and stars suited the rising tide of Humanism, which emphasized humanity's central and rightful place in the cosmic order."²⁷ Två av renässanshumanismens cen-

tralgestalter Marsilio Ficino och Pico della Mirandola både hängav sig åt astrologi och kritiserade den.²⁸ Den kritik som dessa astrologer riktade mot astrologin bör emellertid snarast ses som ett uttryck för en klassbetonad hierarkisering av astrologin, så som Campion beskriver den:

The first, high astrology, is the astrology of the philosophers and theologians, concerned with speculative matters such as whether the theory of celestial influence leaves room for moral choice. The second, middling astrology, is characterized by the casting and interpretation of horoscopes, a practice requiring a considerable level of literal study and mathematical skill. The third, low astrology, is the astrology of street fortune-tellers, of almanacs (after the fifteenth century) and, in the modern world, newspaper and magazine 'sun-sign' columns.²⁹

Renässansastrologernas kritik av astrologin bör alltså i första hand förstås som ett uttryck för klassförakt och viljan att skilja den naturfilosofiska astrologin från lekmanamässiga spådomar:

Like Ficino he [Pico della Mirandola] was speaking as a member of the intellectual elite venting his revulsion at what he saw as the antics of commercial fortune-tellers, those who catered the masses. [...] He was opposed to divinatory astrology, not the natural astrology of planetary influences.³⁰

Frågan gällde alltså inte om planeternas påverkan på människan utan människans förmåga att rätt tolka och förstå planetrörelsernas influenser.

Faktum är att många av den moderna kosmologins upptäckter – Nicholas Copernicus heliocentriska världsbild, Tycho Brahes supernova, Johannes Keplers elliptiska planetbanor och Galileo Galileis upptäckt av Jupiters fyra månar – inte leddes av strävan att vederlägga astrologin till förmån för en modern vetenskapssyn, utan att återupprätta den genom att mer exakt kunna förstå planetrörelserna.³¹ Till saken hör att samtliga av den moderna astronomins förgrundsgestalter var verksamma astrologer, exempelvis vid hoven.

Den här utvecklade förståelsen av astrologi kan hjälpa oss förstå Stiernhielms ambivalens till astrologin. Den kan alltså bäst förstås, inte som ett binärt antingen-eller-förhållande, utan snarast som ett spektrum av olika hållningar. Och frågan är var *Discursus astro poeticus* kan placeras i detta spektrum. Därmed behöver man inte förutsätta Stiernhielms senare uttryckta skepsis som en premiss för verkets hållning, utan kanske snarare se det som ett delsteg på vägen.

Sublunariska spådomar och superlunarisk makt

En ingång till förståelsen av verkets förhållande till astrologi snuddar Johannesson i den del av sin utredning som citerades ovan: ”Å andra sidan förlänar det astrologiska maskineriet trots all komik Karl X Gustaf rollen som den universella rättsordningens främste försvarare i en politisk värld av idel ondska, svaghet eller opportunist.”³² För att riktigt förstå den här upphöjningen av den svenske kungen är det fruktbart att ställa de två diskurserna VIII och IX mot varandra. Sedan kriget brutit ut i ”Discursus VI” har Neptunus självförtroende börjat vackla:

NEPTUNUS

Vos Satyri! Pedibus quid sic pugnatis inermes?
 Nu går galit i grund! Quid tu, mea Legbia [= Belgia], sentis?
 Vel quid vos, Satyri? Medii num tutus in undis
 Hic lateam? Vel quid de nostro dicitis anno?³³

(*Discursus astropoeticus*, 319ff.)

De tidigare sturska satyrerna verkar inte kunna leva upp till sina ord på slagfältet, och den förutspådda, politiskt opportuna lägligheten – att anfälla Sverige medan svenskarna är upptagna av kriget mot Polen – motsägs plötsligt av det inopportuna meteorologiska läget: isen har lagt sig på de danska sunden:

Nu frys Hellespontus [= de danska sunden] igen, det knäpper i knuten,
 Thet är ett uplagt råd, mihi gens inimica Saturni,
 Mars twert om, god wän med frostige torre Saturno.
 Æole, tu min wän, Hyades [= stjärnorna, gr. ’de regnbringande’] lät rägn på sundet,
 Släpp tina fångar af söder här uth och bojorna lossa,
 Bryt mitt Sund på stundh och fuchta the torre Tritones!³⁴

(*Discursus astropoeticus*, v. 323–328)

Här visar sig hur grundligt Stiernhielm har använt de astrologiska kunskaperna som litterära grepp. Ptolemaios hade delat upp planeterna efter deras förment dominerande egenskaper. Egenskaperna angavs utifrån planeternas förmåga att påverka humoralpatologins två parametrar torr/fuktig och varm/kall hos människorna. Venus och Jupiter betraktades således som varma och fuktiga, och de ansågs gynnsamma (*benefici*), medan Mars och Saturnus uppfattades som varm och torr respektive kall och torr och de ansågs olycksbringande (*malefica*). De övriga planeterna, Merkurius, solen och månen, ansågs växlande eller neutrala, beroende på vilka övriga planeter de stod nära.³⁵ Intressant nog låter alltså Stiernhielm astrologins negativa krafter, Mars och Saturnus, representera diktens protagonister, Karl X Gustaf och vintern. Från dansk synvinkel

är det emellertid rimligt eftersom diktens protagonister då framstår som antagonister, och deras konjunktion är verkligen olycksbådande för Neptunus. Denne ber därför Satyrus att granska dessa illavarslande prognoser:

Hwad spår oss Satyrus på wahnlige mercken i skogen?
Blijr starck winter i Åhr? Prædicunt vera prophetæ?³⁶

(*Discursus astropoeticus*, v. 323–330)

Satyrus medger visserligen att ”märkena” har slagit fel, men ger därefter ett lugnande besked, vari även Sylvanus stämmer in:

SATYRUS

Eij blijr winter i åhr, Märcke the feela mig aldrig,
Thet war galt, skall nu så snart den kalle Saturnus
Med sitt Jsada skägg Thetyn [= Östersjön] terrere potentem?
Aldrig plägar än ijs så tysta den Saltbica [= baltiska] Thetyn.
Oceanus, hennes man, tål inte med bryggia beteckias,
Han plägar haa frisk lufft, non curat iura Saturni.
Ligg, Neptuni, tu ligg, lät brusa, lät susa på stranden!³⁷

SILVANUS [*sic!*]

Jag säger och som tu, min gamble satyriske granne:
På torr sommor och heet plägar en wåt drypande winter
Föllia, så wist att man må tå låta släderne ligga
Och draga båtarna fram, ther bölliorna sköllia på träden.

(*Discursus astropoetica*, v. 331–341)

Satyrus och Sylvanus är skogsvarelser, representanter för den skånska och blekingska allmogen; deras spådomskonst är därför folklig. ”På torr sommor och heet plägar en wåt drypande winter / Föllia” ekar av bondepraktika. Deras är de massproducerade almanackornas och prognosticornas astrologi.³⁸ Neptunus är hänvisad till den av de lärda astrologerna så ringaktade låga astrologin. Skogsvarelserna ger Neptunus det svar han helst av allt vill ha, men detta tillmötesgående svar gör Neptunus misstänksam:

NEPTUNUS

Tu siger wäl, men spåmannen har tu wilkor i werlden.
Snadsker är du, kanske din spådom grundas i snadska.

(*Discursus astropoetica*, v. 342f.)

Skillnaden mellan Neptunus och Mars förhållande till de kosmiska krafterna uppenbaras genom den nästföljande, nionde diskursen. Från de sublunariska sfärerna förs nu skildringen upp till planetsfärerna. Denna scenförändring markeras genom att hela diskursen framställs på i stort sett oblandat latin. Från sin upphöjda position har pla-

neterna kunnat höra Neptunus samtal med skogsväsendena. Förutom Mars som alltså representerar Karl X Gustaf tycks planeterna här framträda som astrologiska personifikationer av sig själva. Saturnus Boreus, den nordlige Saturnus, är alltså inte en allegorisk förklädnad för något av de europeiska furstehusen. Vad som följer är en gestaltning av 'det upplagda råd' som Neptunus anar genom Mars och Saturnus konjunktion. Kontrasten mellan Neptunus och Mars kosmologiska inflytande blir särskilt markant om man tar i beaktande att medan Neptunus, en sublunarisk härskare, tvingas vända sig till Satyrus kan Mars, en superlunarisk planet, vända sig direkt till en annan planet, Saturnus. Ordlikheten Satyrus–Saturnus kan knappast ha gått den ständigt ordlekande Stiernhielm förbi. Saturnus tar spåsmännens prognos som en utmaning – han ska visst låta isen lägga sig över de danska sunden:

SATURNUS BOREUS

Fatidici fallunt, nam nostra potentia pontem
 Struxerit in ponto, si quid modo dreditis, alto.
 Hellespontus erit nunc pons nec frigora cessent,
 Donec contemptrix careat Neslandia [Själland] Naskis [Skåne]
 Et Suecos siccos discat non temnere gubbos
 Præclidis Tivis [jutarna] gelidosque valere Tritones.³⁹

(*Discursus astro poeticus*, v. 346–351)

Mars vänder sig till Saturnus och lägger upp planen för hur de himmelska rörelserna skall garantera segern:

MARS AD SATURNUM

Dum ferio spiculis, tu frigore contrahe pontum,
 Namque tacent Hyades nec stat nimbosus Orion
 Caprique cornus adest Boreumque incrustat Olympum.
 Sit polus hic nitidus geminis radiantibus ursoris
 Nec multum curo pluviosæ sidera lunæ.
 Inconstans hæc est, nostris quoque viribus impar.
 Illa retro cancris reptantibus imperat, illa
 Terrestris massa est, nec cæli numine digna
 Nec quidquam valeat, dum nos iungamur in axe.
 Infima Luna latet, satyris ea cognita tantum,
 Cælicolis contra bene nota potentia nostra est.
 Tu modo perge, pater, conjuncta potentia major.⁴⁰

(*Discursus astro poeticus*, v. 352–363)

Här använder Stiernhielm åter sin kännedom om astrologins symboler. Mars tal tryfferas med en mängd olika anspelningar på konstellationer så att de som bådar om reg-

niga vintrar – såsom Orion och Hyades (Sjustjärnorna/Plejaderna) – står i ofördelaktiga positioner, medan de som tvärtom varslar om köld – såsom Capricornus (Stenbocken), midvinterns stjärntecken, och de cirkumpolära ”Tvillingbjörnarna” (Ursa major och Ursa minor) – står gynnsamt. Som nämndes ovan är månen en av de planeter som inom den klassiska astrologin ansågs vara neutral och omväxlande, och dess inflytande trumfas därför lätt av den olycksbådande konjunktionen mellan Saturnus och Mars (”Inconstans hæc est [...] Nec quidquam valeat, dum nos iungamur in axe”).

Saturnus lovar sedan Mars köld, men med varm vänskap (”Frigora promitto, sed amico et corde calenti”, *Discursus astro poeticus*, v. 368). Att Stiernhielm valt konjunktionen mellan Mars och Saturnus som den litterära grundstenen för sitt verk kan förklaras av de historiska (eller snarare samtida) skeenden som framställs: Tåget över Bält. Den svenske krigarkungen förmådde med hjälp av vintervädrets makter genomföra det våghalsiga krigsföretaget att tåga med sin armé från Jylland till Själland över de isbelagda danska sunden. Genom att abstrahera ur kungen och bragden kriget och vintern och ställa dessa företeelser i relation till sina astrologiska symboler, krigets gud Mars och Saturnus – Saturnus får genom sin avlägsna position som den fjärmaste av de då kända planeterna representera köld och vinter – ter sig konjunktionen kongenial. Men eftersom just Mars och Saturnus är de två olycksbringande planeterna riskerar utnyttjandet av detta litterära grepp i ett propagandaverk att slå tillbaka, eftersom de kan uppfattas som antagonister inte bara från danskarnas synvinkel. Saturnus tillägg (”sed amico et corde calenti”) kan ses som ett sätt för Stiernhielm att mildra ondskan i just denna sammanställning. Och Stiernhielm försöker retoriskt hävda mildheten i ondskan och visa på ondskan i mildheten genom Saturnus fortsättning: ”Non quali juvenes, dum fervet amœnior ætas / Ignes despondent hodie, cras frigora reddunt” (*Discursus astro poeticus*, v. 369f.).⁴¹

Efter att Saturnus har lovat Mars köld berömmar Jupiter deras förening och ber både solen och Venus (en av de välgörande planeterna) att avlägsna sig: ”Nec possint Satyri blandos sibi fingere Soles.”⁴² (*Discursus astro poeticus*, v. 375) De beger sig söderut och lovar att inte återvända förrän svenskarna har avgått med segern. Återigen framstår det som att diktverket inte skildrar svenskarnas lyckosamma horoskop så mycket som danskarnas olyckliga öde. De astrologiska skeendena tycks snarast fokusera Neptunus – som blir diktverkets tragiska huvudperson.

Zodiakens metanarrativ

I ”Discursus IX” framställs, vilket nämndes ovan, personifikationer av de influerande planeterna vilka åberopar olika stjärnbilder och stjärntecken som sådana. Här finns alltså lite spår av det allegoriska grepp som annars präglar framställningen: att låta de

astrologiska symbolerna motsvara olika härskare och länder. I ”Discursus XII” skiftar det här förhållandet igen, men åt motsatt håll. Sedan Neptunus förgäves har bett Argonavis om bistånd i kriget (”Discursus X”), inser Neptunus sig besegrad och ber om fredsförhandlingar (”Discursus XI”). Då inträder, liksom i ett intermezzo, fyra spåmän på scenen: augurerna Talthybius och Calchas, samt Ptolemaeus (Ptolemaios) och dennes översättare Camerarius. Dessa spåmän inträder nu, *post factum*, och återger de händelser som just har inträffat och aktualiserar därmed titelns datering som säger: ”*Ast-ris Faventibus Estote Hilares / Antea Factum Emergit Hodie*”.⁴³ I inälvornas och stjärnornas tecken läser de vad som har skett. Det här framstår otvetydigt som en kritik av astrologin eller i vart fall dess utövare. Champion betraktar astrologen – ”who after the outcome see it so clearly in the chart, or that is to say in the celestial figure” – som är vis först efter själva händelsen närmast som en trop, ”the standard criticism of the ordinary professional astrologer by the elite, from Plotinus to Kepler. It was a matter of the high-brow criticizing the middle-brow.”⁴⁴

I Ptolemaeus skildring av händelserna får zodiaken utgöra grunden för ett metaallegoriskt narrativ. I stället för att bibehålla de fastställda stjärnbilderna och mytologiska gestalterna rensas spelbordet och nu används endast zodiakens stjärntecken för att på elegiskt distikon återberätta skeendena. Resultatet liknar sättet på vilket Italo Calvino återberättar kända verk, såsom *King Lear*, med hjälp av tarotkortlekens bilder i *Il castello dei destini incrociati* (*De sammanvävda ödenas slott*, 1969):

PTOLEMAEUS ASTRONOMUS VATICANATUR EX
POSITURA SIGNORUM BOREALIU ET
ANTISCIORUM IN ZODIACO

Postquam Aries vectus fuerat per virginis æquor
Totus et aruato vellere plenus erat,
Incipit extolli vicina in sijdera Tauri
Cornibus et pedibus bella cruenta parans.
Riserunt superi Taurum tentarier armis
Vicini pecoris, res ea mira satis.
Extulit et postquam victricia cornua Taurus
Atque Aries tantis viribus impar erat,
Invocat auxilia geminorum ad prælia fratrum,
Ut Tauri a tergo robora vasta petant.
Hoc cernens Taurus valida vi fregit utrumque
Nullus et in gemino corpore sangvis erat.
Exsangvis cancer retro fugit actus ad undas;
Auxilii sic spes cœperat esse minor:
Namque Leo fulvus, Boreæ nova stella coronæ,
Magnanimus tanti criminis ultor erat.

Virgo tamen mitis forti conjuncta Leoni,
 Pacis amans Dice spicea serta tenens:
 Quid geritis tantum, Borealia sijdera, bellum?
 Quin potius placidæ pangite pacis opus.
 Conjuncits igitur borealia sijdera turmis
 Oppositas stellas vincite rite malas!
 Scorpias haud possit plantis inflare venenum,
 Vana sagitta volans Arcitenentis erit
 Impursusque caper non vos tunc lædere possit
 Nec vestras naves perdera fusor Aquæ.
 Sint nunc ceu Pisces muti spretique sub undis,
 Victor amat Boreus sijdera celsa Leo.⁴⁵

(*Discursus astro-poeticus*, v. 594–623)

Väduren (Polen) angriper sitt grannland Oxen (Sverige) i vad som därmed kan beskrivas som ett boskapens krig.⁴⁶ Sedan Oxen visat sig övermäktig Väduren tillkallas hjälp från Tvillingarna (Danmark). Oxen besestrar Tvillingarna och Kräftan (Den danska hären?) pressas tillbaka. Att det gula Lejonet beskrivs som en ny stjärna i det boreiska riket är tvetydigt: stjärntecknet lejonet kan å ena sidan kallas nytt när det dyker på den norra stjärnhimlen under sommaren, men å andra sidan var lejonet en etablerad bild för de svenska krigarkungarna och Karl X Gustaf var ännu ny på den svenska tronen som han tillträdde 1654. Jungfrun (Freden) framträder liksom Vågen (Fredsförhandlingarna). Därefter kommer uppmaningen till de nordliga stjärnorna (Danmark och Sverige) att förena sig mot de onda stjärnorna ("stellas vincite"), nämligen de katolska länderna, vilket är hela diktverkets propagandapoäng. Johannesson menar att

[d]en moraliska skulden till kriget faller på Polen och Ryssland och Brandenburg, som har brutit eder och fördrag och därigenom satt all europeisk rättsordning i fara. Den katolska kyrkan är den yttersta anstiftaren av detta onda. Danmark framställs överraskande positivt i överensstämmelse med den svenska diplomatiska hållningen innan fredsvillkoren var slutgiltigt utformade.⁴⁷

De återstående stjärntecknen representerar antagligen dessa katolska länder och deras allierade. Exempelvis torde Vattumannen kunna utläsas som Generalstaterna.

Som Bernt Olsson har noterat följer Ptolemaeus hela zodiaken i tur och ordning, från Väduren till Fiskarna, och fullföljer således hela det astronomiska året, från april till mars. Han menar också att zodiaken därmed "någorlunda sammanfaller" med det politiska krigsåret 1657–1658: "först intrigerna våren 1657, så krigsutbrottet i juni, själva kriget, fredsslutet 26 februari 1658 och firandet av freden."⁴⁸

Fixstjärnorna

Freden och föreningen mot de onda stjärnorna ("stellas vincite") i Ptolemaeus profetia utgör ämnet för den avslutande "Discursus XIII". Nu har framställningen nått ända fram till fixstjärnornas sfär. Sedan Mercurius har proklamerat den eviga freden mellan Mars och Neptunus ("Inter eos tandem pax est conclusa perennis", *Discursus astropoeticus*, v. 683.) framträder ett myllrande persongalleri av stjärnbilder: Lyra (Lyran), Delphin (Delfinen), Argo Navis (Skeppet Argo), Serpentarius (Ormbäraren), Aquila (Örnen), Sagitta (Pilen), Andromede (Andromeda), Coma Berenices (Berenices hår), Canis Major (Stora hund), Canis Minor (Lilla hund), Lepus (Haren), Columba (Duvan), Crater (Bägaren) och Corvus (Korpen). Stjärnbilderna får, åtminstone inledningsvis, åter representera de politiska makterna i Europa. Således är Lyra Angelica England, Delphin Lallgia (Gallia) Frankrike. Coma Berenices har av Bernt Olsson föreslagits som den abdikerade drottning Kristina.⁴⁹ Vid sidan av stjärnbilderna framträder också gestalter från mytologin som också får representera olika länder och personer: Pluto de Pinhasia (Spanien), Cerberus Triceps de Atilia (Italien). Dessutom framträder Apollo, Pan, Ceres, Minerva och Vulcanus. Den förstnämnde skulle kunna förstås som den återvändande Sol (solen), medan Ceres tidigare kallades Ceres de Rödesmannica et Rostogica (Sörmland och Östergötland), Pan kallades Pan Alsmadicus (Småland) och Vulcanus Vulcanus Svenamnicus (Västmanland). Minerva skulle kunna vara Uppsalas representant, tidigare kallad Pallas Bussaliensis. Olsson hävdar emellertid att dessa mytologiska gestalter inte har något med de tidigare nämnda att göra.⁵⁰ Det är möjligt att även ett flertal av de återstående gestalterna döljer olika förlagor, men ur deras knapphändiga repliker är det svårt att dra några självklara slutsatser. Osäkerheten är en följd av verkets framställningsprincip. De olika tecknen glider över i varandra, antar än bokstavliga, än allegoriska betydelser och det betecknade byter tecken. Detta övergripande reflekterar på många sätt den astrologiska grundtanken att makrokosmos återfinns i mikrokosmos och tvärtom. Genom att framställa Karl X Gustaf, en människa, som Mars, planeten och krigsguden, sammanför Stiernhielm de sublunariska sfärerna med de superlunariska. Och genom den förkunnade eviga freden mellan den superlunäre Mars och den sublunäre Neptunus har astrologins mål om att skapa samma harmoni 'såsom ovan så ock nedan' infriats. Men också här går det att ana ett motstånd mot att följa astrologins tankar alltför långt. Ganymedes och Crates (Bägaren) gnabbas om vilka drycker, vin eller "mölska", som skall serveras, och Corvus (Korpen) och Pan börjar gråla. Samtidigt håller Mars smolk i bägaren: medan Ceres, Vulcanus och de andra mytologiska gestalterna som har framträtt som svenska landskap uppmanar varandra att göra hackor av sina svärd och säger sig vilja göra kittlar och grytor av hjälmar och sköldar påminner Mars om att segern inte är avgjord med denna fred:

MARS

Non omnes enses nec adhuc requiescere tutum!
 Perdomitis cunctis, qui tentant lædere Vecsos [= Svenskarna]
 Et poterunt positis mitescere secula bellis.
 Tunc enses tandem, tunc frangite, pangite rastra,
 Dexteram nunc stivam teneat, gladiumque sinistra.⁵¹

(*Discursus astro-poeticus*, v.757–761)

Och härmed har frågan om hållningen till astrologin i verket åter aktualiserats. Astrologin fyller framför allt ett litterärt syfte. Det är möjligheterna till en mångtydig och elaborerad framställning som framför allt tycks vara i fokus. Så till vida stämmer Olssons intryck av att det hela är en lek. Denna lek genomdrivs emellertid mot bakgrund av en djup kännedom om de astrologiska symbolerna och med uppståndet av hela denna motivfärs uttrycksmöjligheter. Stiernhielms egna hållningar till astrologin kan dock inte utläsas av det. Men Stiernhielm talar astrologins språk – och gör poesi av det.

NOTER

- 1 Se Bernt Olsson, *Den svenska skaldekonstens fader*, Lund 1974, s. 58.
- 2 Georg Stiernhielm, *Samlade skrifter*. Del 1 ("Discursus astro-poeticus") [SS 1:1], utg. Johan Nordström & Bernt Olsson, Stockholm 1973, s. 207. Bengt Berghs översättning av de latinska inslagen i verket återfinns i kommentardelen av samma utgåva (SS 1:2) och återges här i noterna. Den oformliga titeln har översatts till: "Stjärnpoetiskt samtal, blandat och komiskt, eller Stjärnberättelser och stjärnavslöjanden om himmelska fenomen och gudarnas rådplågning, uppmärksammade och beskrivna efter den astronomiska vetenskapen om de båda rörelserna och efter skilda aspekters verkliga inflytanden på jorden, av / småstadsbon Gratius d.ä. / med tillåtelse av stjärnpoeten Sören Skämtare, kandidat i båda sorters munterhet, till den välvillige läsaren av dyligt, det år då man säger: / 'Varen glada nu när stjärnorna båda lycka! Det som förut hänt avslöjas idag.'" (SS 1:2, s. 673).
- 3 Kurt Johannesson, *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock* (diss.), Uppsala 1968, s. 100; Olsson 1974, s. 237.
- 4 Olsson 1974, s. 219.
- 5 Olsson 1974, s. 216.
- 6 För en närmare karakterisering av Stiernhielms imitation av danska, se kommentarerna till enskilda exempel i SS 1:2, s. 673–717. Julius Mägiste har i en artikel undersökt den mer eller mindre korrekta finskan i verket och funnit många estniska inslag. Se Julius Mägiste, "Den blandade finsk-estniska texten i Georg Stiernhielms 'Discursus astro-poeticus'", *Svio-Estonica* 1949, s. 5–24.
- 7 Johannesson 1968, s. 100; SS 1:2, s. 625.
- 8 För en förteckning över de kända avskrifterna, se SS 1:2, s. 626–629.

- 9 Johannesson, 1968, s. 100; SS I:2, s. 624f.
- 10 Jfr SS I:2, s. 622.
- 11 Olsson 1974, s. 217.
- 12 ”Pallas driver med sin lans bort den smädande satyren” SS I:2, s. 686.
- 13 ”Sätt friskt an som en man, min Pan, lätt pannorna blöda! *Allt har sin tid*, än tror iag detta får ända.” SS I:2, s. 688.
- 14 ”Hem, *satyrer*, tra ra ra, *dryader*, tra ra, *bergsväsen*! Hem, *fauner och skogsgudar*, tra ra ra, tra ra trant trant *gån vidare* trant ta ra tan, tar tusende defle wid Nesland! Löb, far, flyg, ren, skiut, stick, hugg, bren, löb, ta ra tan tan!” SS I:2, s. 703.
- 15 I *Mundus Iovialis anno M.DC.IX. detectus ope perspicilli Belgici* (1614) namnger Simon Marius Jupiters månar efter Jupiters älskare från antik mytologi. Den tredje månen ger han namn efter den trojanske prinsen Ganymedes som Jupiter, förklädd till en örn, rövar med sig upp till himlen: ”Iupiter à poëtis ob illicitos maximè amores aguitur: Inprimis autem celbranturs tres fœminæ Virgines, quarum furtivo amore Iupiter captus & potius est, videlicet Io Inachi Amnis filia: Deinde Calisto Lycaonis, & deinq; Europa Agenoris filia: Quin etiam impensius amavit Ganymedem puerum fomosum, Trois Regis filium, adeo etiam ut assumpâ à aquila figurâ, illum humeris impositum, in cœlum transportavit, prout fabulantur poetæ, inprimis autem Ovidius lib. 10. fab. 6. Itaque non male fecisse videor, si Primus à me vocatur Io. Secunuds Europa: Tertius ob luminis Majestatem Ganymedes Quartus denique Calisto. Quae nomina sequenti distichio comprehenduntur,
I[o] Europa, Ganimedes puer, atque Calisto,
Lascivo nimium perplacuerè Jovi.”
- 16 IAU, ”The Constellations”, <https://www.iau.org/public/themes/constellations/>, u.å., hämtad den 10 juni 2023.
- 17 Nick Kanas, *Star Maps. History, Artistry, and Cartography*, New York 2012, s. 124.
- 18 Kanas 2012, s. 110.
- 19 Kanas 2012, s. 121; Grant Privett & Kevin Jones, *The Constellation Observing Atlas*, New York 2013, s. 64.
- 20 Olsson 1974, s. 217.
- 21 Johannesson 1968, s. 96.
- 22 Johannesson 1968, s. 90.
- 23 Campion 2009, s. 102.
- 24 Johannesson 1968, s. 94.
- 25 Olsson 1974, s. 218.
- 26 Johannesson 1968, s. 99f.
- 27 Campion 2009, s. 99–112. ”The supporters of astrology were aligned with the Humanists and free thinkers, the opponents sheltered in the reactionary tentacles of the Catholic Church” *ibid.*, s. 105.
- 28 Campion 2009, s. 104.
- 29 Campion 2009, s. xii.
- 30 Campion 2009, s. 104.
- 31 Campion 2009, s. 109, 133–150.

- 32 Johannesson 1968, s. 100.
- 33 ”I satyrer! Varför kämpen I så till fots utan vapen? Nu går galit i grund! Vad menar du, min Belgia? Eller vad menen I, Satyrer? Är jag verkligen säker om jag håller mig dold här mitt i havet? Eller vad sägen I om vår årstid?” SS 1:2, s. 694.
- 34 ”Nu frys Hellespontus igen, det knäpper i knuten, Thet är ett uplagt råd, *mot mig är Saturnus folk fientligt*. Mars twert om, god wän med frostige torre Saturno. Æole, tu min wän, Hyades lät rägnå på sundet, Släpp tina fångar af söder här uth och bojorna lossa, Bryt mitt sund på stundh och fuchta the torre Tritones!” SS 1:2, s. 694f.
- 35 Glen M. Cooper, ”Astrology. The Science of Sign in the Heavens”, i *Oxford Handbook of Science and Medicine in the Classical World*, red. Paul T. Keyser & John Scarborough, Oxford 2018, s. 401. Notera att månen räknades som en av planeterna eftersom den till skillnad från fixstjärnorna var en rörlig himlakropp. Ordet planet kommer från det grekiskans *πλανήτης* som betyder vandrare.
- 36 ”Hwad spår oss Satyrus på wahnlike mercken i skogen? Blijr starck winter i Åhr? *Spå profeterna sant?*” SS 1:2, s. 695.
- 37 Satyrus: ”Eij blijr winter i åhr, Märcke the feela mig aldrig, Thet twar galt, skall nu så snart den kalle Saturnus Med sitt Jsada skägg *skrämma den mäktiga* Thetyn. Aldrig plägar än ijs så tysta den Saltbica Thetyn. Oceanus, hennes man, tål inte med bryggia beteckias, Han plägar haa frisk lufft, *han bryr sig inte om Saturnus’ makt*. Ligg, Neptuni, tu ligg, lät brusa, lät susa på stranden!” SS 1:2, s. 695.
- 38 Jfr Johannesson 1968, s. 97.
- 39 ”Spåmännen ta miste, ty vår makt skall bygga en bro över det djupa havet, om I nu tron någonting (=tro det eller ej). Hellesponten skall nu vara bro, och kölden torde inte upphöra, förrän det föraktfulla Själland förlorar Skåne och lär sig att inte förakta de torra svenska gubbarna och att de kalla tritonerna äro starkare än de varma jutarna.” SS 1:2, s. 696.
- 40 ”Medan jag träffar rätt med min pil, lät du havet stelna av köld, ty sjustjärnorna tiga och Orion står inte regndiger, men Stenbocken är på plats och övertäcker den nordiska Olympen med isskorpa. Mätte denna pol glänsa av de skinande Tvillingbjörnarna, och jag bekymrar mig inte mycket om den regntunga månens glans: den är ombytlig och kan inte heller mäta sig med vår styrka. Den härskar över de baklängeskrälände kräftorna, den är en jordklump, ej värd himlens ynnest, och den kan knappast förmå något så länge vi är enade på himlavalvet. Månen ligger gömd längst ner, känd endast för satyrerna. Vår makt där- emot är väl känd för himlainnevånarna. Fortsätt du nu, fader, om vår makt förenas blir den än större.” SS 1:2, s. 696.
- 41 ”Inte som den lidelsefulla och sköna ungdomen som idag lovar eld men imorgon köld” SS 1:2, s. 696.
- 42 ”På det att satyrerna inte skola kunna inbilla sig att solarna äro dem bevågna” SS 1:2, s. 697.
- 43 ”Varen glada nu när stjärnorna båda lycka! Det som förut hänt avslöjas idag.” SS 1:2, s. 673.
- 44 Champion 2009, s. 148.
- 45 ”Astronomen Ptolemaeus spår med ledning av ställningen hos de nordliga stjärnbilderna i

djurkretsen och deras motställda stjärnor. Då Väduren färdats över Jungfruns hav och var helt och hållet fylld av gyllene skinn, började den höja sig mot Oxens näraliggande stjärnbild och förberedde blodiga strider med horn och klövar (eg. fötter). Gudarna logo åt att Oxen angreps av den angränsande boskapens vapen; det hela var mycket underligt. Och sedan Oxen visat sina segerrika horn och då Väduren inte kunde mäta sig med sådana krafter, kallade han på hjälp i striden från Tvillingarna, för att de skulle falla den stora Oxen i ryggen. Då Oxen märkte detta, krossade han båda (Tvillingarna) med våldsam kraft, och intet blod fanns kvar i Tvillingarnas kroppar. Den blodlösa Kräftan drevs på flykten baklänges till havet. På så sätt hade hoppet om hjälp börjat bli mindre. Ty det gula Lejonet, en ny stjärna i det boreiska riket, var en storsinnad hämnare av detta stora brott. Men den milda Jungfrun ingick förening med det tappra Lejonet, denna fredsälskande Dike (dvs rättvisans gudinna) med en krans av sädesax i handen. 'Varför fören I, nordliga stjärnbilder, detta bittra krig? Varför sluten I inte hellre en stilla fred? Hon hade talat. Efter denna bön återvänder Rättrådigheten till rikena, och Vägen fördelar på rätt sätt fredens värv. Förenen alltså edra skaror, nordliga stjärnor, och besegren med rätta de eder motställda onda stjärnorna! Skorpionen kan knappast ingjuta sitt gift i växterna, Skyttens pil kommer att flyga fåfängt, och den orena (smutsiga) Stenbocken kan inte skada er då, lika litet som Vattumannen kan förstöra edra fartyg. Må de nu vara som stumma och föraktade fiskar under vattnet. Det nordliga segerlejonet älskar de höga stjärnorna." SS 1:2, s. 708.

46 I själva verket var det dock Sverige som anföll Polen i inledningen på Karl X Gustafs polska krig.

47 Johannesson 1968, s. 98.

48 SS 1:2, s. 708.

49 Olsson 1974, s. 217.

50 SS 1:2, s. 715.

51 "Inte alla svärd, för ännu är det inte säkert nog att slå sig till ro! Då alla som försöka angripa svenskarna ha kuvats och då krigen upphört, skall tiden kunna bli mildare. Först då skolen I krossa edra svärd och tillverka hackor. Nu bör högra handen hålla i plogstyret och vänstra i svärdet." SS 1:2, s. 715.

ABSTRACT

Linus Ljungström, Department of Literature, Uppsala University

Star Wars. On Astrology as a Device in Stiernhielm's *Discursus Astropoeticus* (Stjärnornas krig. Om astrologin som grepp i Stiernhielms *Discursus astropoeticus*)

The aim of this study is to explore the astrological motifs found in Georg Stiernhielm's (1598–1672) macaronic satire *Discursus astropoeticus* (circa 1658). How are the motifs used as literary material and what are their functions? The poem relates the events of the contemporary

Dano-Swedish war of 1657–1658, but the real people and countries portrayed are disguised as mythological and astrological characters, e.g. King Charles X Gustav of Sweden is the war god and planet Mars, his opponent King Frederick III of Denmark is the sea god Neptune, while common people of their respective countries are represented by satyrs, fauns, and nymphs. The collection of characters includes several of the star constellations known at the time, and this study shows that the poem not only displays a lateral movement from the Scandinavian countries to the entire European continent, but also a vertical movement from the sea level of Neptune's realms through the sublunar region, all the way to the fix stars in the superlunar realm. Likewise, the satiric element of the poem is two-fold: on the one side, it is directed against the enemies, the Danes, as well as against the Catholic Europe; on the other, critique is launched against the astrologers. This study suggests a careful approach when gauging critique of astrology in the 17th Century. In the early modern era, astrology was criticized not from the outside, but from within—by humanists who also were astrologers, whose many scientific aspirations furthered the development of the modern field of astronomy. Lastly, this study delves into the elaborate ways in which the astrological motifs are put to use within Stiernhielm's work itself.

Keywords: Georg Stiernhielm, Astrology, Macaronic verse, The Dano-Swedish war of 1657–1658